

W. P. KEIJZER, *Alexander Rodolphe Vinet*, 1791-1847. Uitgewers Maatschappij Holland, Amsterdam, 1947.

DR. KEIJZER het in 264 bladsye vir ons VINET geteken as 'n ootmoedige christen wie se beskeidenheid voortdurend opval, maar ook as 'n groot denker.

Sy lewe was nie sonder beproewings nie. Inteendeel, soos so baie vrome christene is hy swaar beproef en menigmaal in die geloof gelouter. As christen wou hy minder word soos Johannes die Doper, sodat Christus meer in hom kon word.

Hy was 'n vegter vir vryheid van geloof, maar vir vryheid sonder geloof was hy bang.

As kampvegter vir die vryheid was hy ook 'n voorstander van die skeiding tussen Kerk en Staat, van die vrye Kerk in die vrye Staat en van die neutrale Staat. Die idee van skeiding tussen Kerk en Staat het hy oorgeneem van die Italiaanse staatsman CAVOUR en VINET is op sy beurt hierin weer gevolg deur dr. A. KUYPER en die Anti-revolusionêre Party in Nederland. Hy word, wat verskillende beginsels rakende Kerk en Staat aangaan, nou op die voet gevolg deur dr. KUYPER. Ons noem hier 'n paar voorbeelde.

Die vereniging van Kerk en Staat sien hy as 'n gevaar en hy deins nie terug om die duiwel die ware outeur van die vermenging te noem nie. Sy ideaal is, netsoos dié van dr. KUYPER, Amerika, waar die beginsel van skeiding van Kerk en Staat sterk gehandhaaf word. Verskillende male spreek VINET sy liefde vir Amerika uit en hy wat die geskrifte van dr. ABR. KUYPER ken die weet ook dat hy opsien na Amerika.

Volgens VINET, en dit leer KUYPER ook, moet die Staat neutraal wees teenoor Kerk en godsdiens. Want die Staat sou dan „incompetent en blind” wees op die gebied van die waarheid. Dit is ook om dié rede dat KUYPER c.s. hulle verset het teen Art. 36 van die N.G. Belydenis. Hierdie „incompetentie” van die Staat i.s. geestelike sake wat VINET leer, kom ooreen met Art. 4 van „Ons Program”, waarin

die program van beginsels van die Anti-Rewolusionêre Party vervat is. Dr. KEIJZER verwys in hierdie verband na 'n opmerking van Prof. Dr. VAN NIFTRIK nl. „Op verskeide plaatsen zou men VINET kunnen lezen in de plaats van den Nederlandschen Staatsman,” Dr. KUYPER. So groot is die ooreenstemming tussen VINET en KUYPER op die verhouding van Kerk en Staat en aanverwante sake.

VINET bestry die gedagte van 'n christelike owerheid, wat op sy terrein verplig is om te gehoorsaam aan die eise van die Heilige Skrif. Daarteenoor begeer hy 'n owerheid wat uit christene bestaan, wat gebonde is aan die norme van die Evangelie. Hy ag dit baie wenslik dat christene hulleself met die politiek bemoei. Hy is dus 'n voorstander van „christelike” politiek in dié sin van politiek deur christene beoefen, maar die gedagtes van GROEN VAN PRINSTERER in sy eerste periode en van HOEDEMAKER vind 'n mens by VINET nie en Art. 36 van die N.G.B. sou hy stellig verwerp het.

Hier eindig die ooreenstemming tussen VINET en KUYPER nog nie. Dit word ook gevind op die terrein van die skool. VINET bepleit die gedagte van die vrye christelike skool en hierdie gedagte is ook later deur Dr. KUYPER en sy party oorgeneem in teenstelling met die christelike staatskool van GROEN VAN PRINSTERER.

Die standpunt van VINET dat Kerk en Staat geskei moet wees bring vanself mee nie alleen die vrye christelike skool in die neutrale, godsdienstlose Staat nie, maar ook die vrye Kerk in die vrye Staat. Volgens hom bestaan die vrye Kerk uit vrye kerke wat hulself uit wederzydse liefde en om 'n gemeenskaplike voordeel aaneensluit. Van die Staat is dit volkome onafhanklik. Dit is geen Kerk van bekeerdes nie en van hierdie Kerk word 'n mens lid deur vrywillige toetreding. Die gedagte dat 'n mens in 'n Kerk gebore word hou hy nie van nie.

Soos KUYPER pleit het vir 'n veelheid van kerke, so verontrus bv. die groot aantal sektes in Amerika vir VINET nie. Dit kan wees, so merk hy op, dat hierdie verdeling in sektes in werklikheid slegs 'n verdeling van arbeid is. „Geen volk,” so skryf hy, „is meer in secten verdeeld dan Amerika, maar tevens is er geen volk waar meer sporen zijn van de vreeze Gods.”

Die Kerk is vir VINET 'n soort van vereniging waarvan iemand lid word deur instemming met die beginsels te betuig en waarvan 'n mens enige tyd jouself kan afskei. In een opsig verskil sy vrye Kerk egter van KUYPER s'n nl. sy vrye Kerk is 'n Volkskerk. Dit is nasionaal in dié sin dat dit die nasie wil deurdring van die gees van die Evangelie soos suurdeeg die deeg laat rys.

Dis egter nie alleen KUYPER wat op die punt van die verhouding van Kerk en Staat 'n volgeling van VINET was nie, maar ook DE SAVORNIN LOHMAN en VAN DER BRUGGHEN.

VINET het groot invloed uitgeoefen tot ver buite Switserland. Dr. KEIJZER wys daarop dat hy 'n lang en gevarieerde ry van be-

wonderaar het. Liberale en Ortodokse reken hulself as volgelinge van die Switserse teoloog. Onder hulle noem ons DA COSTA en GROEN VAN PRINSTERER, VAN OOSTERZEE en BEETS, GUNNING en P. D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, ALLARD PIERSOË en BUSKEN HUET. Na die mening van sommige moet SCHEIERMACHER dan ook nie die vader van die Etiese rigting in Nederland genoem word nie, maar VINET.

Dr. KEIJZER het 'n goeie werk gelewer oor die lewe en werk van hierdie eenvoudige, diepsinnige christen.

Hy beëindig sy studie oor VINET met 'n uitvoerige bibliografie.

Die lees en bestudering van hierdie werk oor VINET word die lesers van die Hervormde Teologiese Studies sterk aanbeveel.

JOH. DREYER.

DR. H. BERKHOF, *Vergeving en Verwachting*, Holland Uitgeversmaatschappij Amsterdam, 1948, 194 bls., prys 12/6.

Die vererende versoek om bogenoemde boek in hierdie kolom te bespreek het my in nie geringe verleentheid gebring nie, want om die waarheid te sê, kan ek feitlik niks as goeds daarvan getuig nie, met ander woorde daar val eintlik niks te bespreek nie — ek kan dit alleen maar met alle vrymoedigheid sonder voorbehoud en hartlik aanbeveel. Dit is weliswaar 'n preekbundel, maar dit hoef niemand af te skrik nie, want dit is nie 'n preekbundel met droë algemeenhede nie, maar 'n frisse boek vol tintelende geestelike krag, waarin die rykdom van die Skrif in skone, eenvoudige vorm blootgelê word. Wat my persoonlik betref, ek moet ronduit erken dat toe ek die boek ontvang en daarin begin blaai het, die inhoud daarvan en die seggingskrag van die skrywer my aandag onmiddellik gevange geneem het; ek het begin lees, eers hier en daar, maar toe is ek so aangegryp dat ek die boek eenvoudig nie weer kon neersit nie. Die taal is wel Nederlands, maar die styl van die skrywer is ongekunsteld en bevatlik selfs vir dié wat nie die voorreg gehad het om Nederlands op skool te leer nie.

DR. BERKHOF is as skrywer nie onbekend nie. Van sy hand het in 1946 reeds die 3de druk van sy eminente „Geschiedenis der Kerk” verskyn. „Vergewing en Verwachting” het in 1948 die lig gesien. Dit bestaan uit 'n 20-tal preke wat gehou is gedurende die laaste en moeilikste oorlogsjaar in Nederland en oorspronklik bedoel vir die gemeentelede in Zeist, maar is in gestensilde vorm beskikbaar gestel vir ander, wat weens siekte of oorlogsomstandighede van gereëde kerkgang verstoke was. In hierdie vorm is dit van hand tot hand versprei, en omdat die preke soveel troos en vreugde gebring het, is by Dr. BERKHOF daarop aangedring om hulle in druk uit te gee, waarmee hy uiteindelik ingestem het. Die bekendste preke uit die donkere oorlogsjare is versamel en, verryk met latere oordenkinge, gebundel. Ek mag hier byvoeg, dat die preke nie deur plek, tyd en omstandighede

sodanig gekleur is, dat hulle sedert hulle frisheid en krag ingeboet het nie.

Hier is 'n man aan die woord wat met 'n begenadigde oor na die boodskap van die Heilige Skrif geluister het en wat die gawe ontvang het om dié boodskap so oor te bring en so in te klee, dat dit die verstand bevredig en die hart ontroer. Die wyse waarop Dr. BERKHOFF sy stof behandel, laat ons opnuut sien hoe die aloude Woord van God nie verouder nie en ook tot die moderne mens in sy teenswoordige nood spreek.

Die versoeking om uit hierdie ryke skat aanhalinge te doen is inderdaad groot, maar as ek met aanhalinge sou begin, sou ek nie weet wat ek moes oorslaan nie. Ek wil net die onvergelyklik mooie kersprek oor die vleeswording van die Woord noem; die betekenis daarvan word hier so treffend geskilder, dat 'n mens na dié lesing daarvan eenvoudig oorweldig voel en dit vir jou is asof jy die kersboodskap nog nooit goed verstaan het nie, en opnuut dank jy God weer vir die onuitspreeklike gawe van Sy Seun — want hierdie preke bring jou regstreeks na God toe.

Soos ek hierbo opgemerk het, het ek niks anders as waardering en lof vir hierdie uitgawe nie, en ek sou so graag sien, dat hierdie bundel ook in ons land die wye verspreiding mag geniet wat dit so ruimskoots verdien.

D. F. E.

DR. J. REITSMA, *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden*, vijfde herziene druk, bezorgd door Dr. J. Lindeboom, 's-Gravenhage, Martinus Nyhoff, 1949.

Hierdie geskiedenisboek van die Hervormde Kerk van Nederland waarvan die eerste druk in 1893 verskyn het, het as studieboek 'n plek verower wat nie maklik deur 'n ander een ingeneem kan word nie. Telkens is dit aangevul en uitgebrei. Hierdie vyfde druk is egter, wat die voorgeskiedenis van die Hervormde Kerk aanbetref, ingekrimp. In die vorige drukke is die sogenaamde „wegbereiders” van die Hervorming, soos Ruusbroek, Geert Grootte en andere veels te veel as „voor reformatore” beskou. Die teenswoordige geskiedskrywers staan anders teenoor hulle. Hulle was nie prinsipiële anti-rooms nie en was ook nie hervormdgesindes soos die latere Hervormers nie. Hulle het vir die Hervorming alleen 'n onregstreekse betekenis gehad, en daarom het Dr. LINDEBOOM dit goed geag om die eerste drie hoofstukke van die vorige uitgawes weg te laat, en met reg. Die res van die boek is bygewerk, ook die litteratuur.

Dit is jammer dat daar nie meer plek gegee is aan die vermelding van die lotgevalle van die verskillende vertakkings van die Hervormde Kerk in ander wêrelddele soos Asië, Amerika en Suid-Afrika. Die

skrywer bepaal hom alleen tot die verwysing na 'n paar boeke. In hierdie tyd waarin die katolisiteit van die Kerk weer met reg beklemtoon word, is dit wenslik om die historiese en organiese band tussen die Moederkerk in Nederland en die dogterkerke in ander lande meer onder die aandag te bring.

Hierdie boek van REITSMA en LINDEBOOM laat mens weer sterk besef dat in die Hervormde Kerk van Nederland die beoefening van die negentiende eeuse Nederlandse kerkgeskiedenis baie verwaarloos is. As eenmaal die bestudering van die geskiedenis van die Afskeiding en die Doloansie van Hervormde kant grondig onderneem word, sal baie dinge in 'n suiwerder lig te staan kom. Dit sou byna as iets weemoedigs genoem kan word dat die vernaamste geskrif oor professor Van Oosterzee, die boek van M. VAN RYN, „*Gemeenschap en Vereeniging*“, is, 'n boek wat ons nie die regte Van Oosterzee gee nie.

Ons is bly met die uitgawe van hierdie vyfde druk van Reitsma se boek, en ons bring langs hierdie weg onse dank oor aan Dr. Lindeboom. Ook hier onder ons sal dit sy weg wel vind.

S. P. ENGELBRECHT.

P. H. MULLER, *Kerkbouwers*, Amsterdam, Bigot en Van Rossum, N.V., 478 bls., prys 23/3.

Hierdie boek is die eerste van drie dele wat oor kerkbouers sal verskyn. Dit wil 'n kerkgeskiedenis in biografie wees, waardeur mens net rondom die lewens van groot figure met die geskiedenis van die Kerk in Nederland bekend kan raak, en wat op die kerkisasies en by die godsdiensonderwys op die skool gebruik kan word. Maar ook kan dit deur teologiese studente met vrug gelees word naas die gewone handboeke wat soms taamlik droog kan wees.

Hierdie eerste deel behandel figure uit die Nederlandse kerkgeskiedenis vanaf die optrede van Geert Groote in die veertiende eeu tot die Sinode van Dordrecht in die begin van die sewentiende eeu. Agter in die boek is 'n uitvoerige literatuurlys. Die lewens van vier-en-dertig persone word behandel. Dit spreek vanself dat die keuse van die persone wat in aanmerking kom deur verskillende skrywers ook weer verskillend sal wees. Ons wil dan ook nie met die skrywer twis oor die seleksie wat hy gemaak het nie. Intendeel, ons dink dat die keuse oor die algemeen goed is. Maar tog reken ons dat Willebrord, die man wat in die sewende en agtste eeu deur sy werksaamhede aan die Christelike Kerk in Nederland vaste voet gegee het, 'n eerste en 'n ereplek moes kry. Nou word hy weggelaat. Net somin kan ons nie verstaan dat 'n biografie van Desiderius Erasmus ook ontbreek. Netso dat die samevattende werk oor die Broeders van die Gemene Lewe wat in 1925 in New York van die hand van professor ALBERT HYMA van die Universiteit van Michigan onder die naam

The Christian Renaissance verksyn het, ontbreek. Ook sou mens dit nie altyd eens kan wees met die waardering van die skrywer van sy figure nie, soos byvoorbeeld Jacobus Arminius en Franciscus Gomarus. Dit behoef ook nie. Die boek is 'n waardevolle leesboek en ook studieboek om saam met die gewone handboeke te gebruik. Dit laat die waardering vir die kerkgeskiedenis ten goede kom, en ons beveel dit baie hartlik aan by al ons lesers, predikante en ook onderwysers wat hulle met geskiedenis besig hou, en veral aan ons studente om dit naas handboeke as die van Reitsma te gebruik. Ons sien met verlange uit na die verskyning van die tweede en derde boek.

S. P. ENGELBRECHT.

DR. A. D. R. POLMAN, *Onze Nederlandsche Geloofsbelijdenis*. Franeker, T. Wever. Twee dele, per deel 20/6.

Soos die skrywer in sy „Woord Vooraf” verklaar, het hierdie studie sy ontstaan te danke aan 'n opmerking van Dr. W. J. Alders dat die Ortodoksie in ons dae nie behoefte het aan nuwebou nie, maar voorlopig nog genoeg te doen het om hom enigsins op die hoogte te stel met wat die Hervorming en veral ook wat die ou Kerk bedoel en gesê het. Die doel van die skrywer was dan ook om die vaders uit die bloeityd van die Reformatoriese teologie aan die woord te stel, en ook die ou Kerkvaders en uit hulle geskrifte as dit ware 'n kommentaar te gee op die Nederlandse Geloofsbelijdenis. Hoe meer hy met hul geskrifte kennis gemaak het, hoe groter sy aarseling geword het om tog iets te publiseer. Maar twee redes het hom beweeg om dit tog te doen. Die eerste is die groot belangstelling wat daar in die laaste tyd vir die Reformatoriese teologie is. Ook godgeleerdes soos Barth en Brunner beroep hulle in hul geskrifte voortdurend op die Hervormers. Maar baie teoloë meen dat Barth en Brunner die Reformatore verkeerd verstaan en ook ten onregte kritiseer. Die tweede rede waarom Dr. Polman gemeen het om sy studie tog te moet publiseer, is die herlewing van de gedagtewisseling tussen Rome en die Protestante.

In 'n breë en uitvoerige inleiding van 95 bladsye gee Dr. POLMAN sy opvatting oor die wese en waarde van belydenisskrifte. Hierdie oorsig probeer histories goed gefundeer te wees, en het 'n uitvoerige literatuuropgawe; dit is 'n inleiding wat op sigself vir die leser 'n belangrike studie is. Die skrywer is neo-Calvinis, en dit is sy goeie reg, maar hierdie neo-Calvinistiese standpunt laat hom ongelukkig veels te veel oorhel na die isolasionistiese eiland van die neo-Calviniste wat in ander nie veel goeds kan sien nie, en dus alle aanraking liever wil vermy.

In ieder hoofstuk waarin een artikel behandel word, word ook 'n uitvoerige literatuur opgawe gegee. Op minder gewenste wyse van

formulering in sommige artikels word die aandag gevestig. So bv. sê hy dat mens na 'n uiteensetting van die reformatoriese gedagtes van Calvyn oor die Openbaring, die redaksie van artikel 2 van die Belydenis nie kan bewonder nie. Nie dat daar onjuiste of ketterse gedagtes in sit nie, maar die ryk beskouings wat Calvyn ontsluit het, kom nie duidelik en doelbewus te voorskyn nie. Hy gee n' goeie oorsig van die kritiek van die Barthiane teen hierdie artikel. Hy verklaar dit as reaksies teen die Duitse teologie van die laaste tientalle van jare wat die verband tussen die twee middele waardeur God geken word, deur gesny het, waarop die sogenaamde „Duitse Kristene” wat die uitwas van die Nasionaal Sosialisme is, die natuur op die troon verhef het. Dis is o.i. volkome juis.

Soos reeds gesê, is die skrywer 'n volgeling van die teologie van Dr. A. Kuyper, en dit is jammer dat hy geen oog het vir die meermaal prinsipiële afwykings wat daar by Dr. Kuyper is van die Reformatoriese teologie. Hierdie studie sou, as dit ook krities teenoor die neo-Calvinisme gestaan het, 'n nog groter waarde gehad het. Die twee dele wat tot dusver verskyn het, gaan net tot Artikel 21, en dit is met besonder groot belangstelling dat ons uitsien na die verskyning van die derde deel om sy behandeling van Artikel 29, 34 en 36 te lees. Al stem ons nie altyd met die uitlegging van Dr. POLMAN in nie, is ons tog bly dat hy dit gepubliseer het. Mag die laaste deel die nodige registers bevat!

S. P. ENGELBRECHT.

DR. A. F. N. LEKKERKERKER, *De Reformatie in de Crisis*, Wageningen, H. Veenman en Zonen; 281 bls.

Die Hervormde Kerk van Nederland staan voor belangrike beslissings. Beslissings in verband met die kerkorde, die kerkdienste, en ook deur die toenemende gewig van die gedagtewisseling tussen Rome en die Kerkhervorming. Nou publiseer Dr. Lekkerkerker hier 'n bundel studies, lesings en preke van hom oor hierdie onderwerpe. Met die woord *crisis* te gebruik wys hy op die belangrikheid van die drie vraagstukke en die beslissings wat daarvoor geneem moet word. Natuurlik, dit geld beslissings wat die *Hervormde Kerk* in Nederland moet neem en waarby hierdie kerk dus betrokke is. Maar die *Hervormde Kerk* is in Nederland nog altyd die groot kerk, die kerk van die Reformasie, en die verskillende Gereformeerde Kerke daar is per slot van rekening algar afgeskeie kerke, wat van die groot *Hervormde Kerk* afgeskei is. Daarom noem Dr. LEKKERKERKER sy boek dan ook nie „De Hervormde Kerk in de Crisis” nie, maar „De Reformatie in de Crisis”. Hierdie beslissings wat geneem moet word sal nie alleen vir die *Hervormde Kerk* in Nederland van die uiterste belang wees

nie, maar sal hul invloed ook in die Afgeskeie Kerke in Nederland laat geld, en ons is oortuig dat dit op die duur ook vir die Kerke van Amerika en Suid-Afrika en op ander plekke wat uit die Hervormde Kerk van Nederland gegroei het, van net soveel betekenis sal wees. Ons hoop van harte dat hier in Suid-Afrika degelyk kennis van hierdie boek geneem sal word. Die inhoud is as volg :

Woord vooraf.

De Reformatie in de Crisis.

Eredienst.

Aanbidding in Geest en in Waarheid.

Wij bouwen een kerk.

Woord en Sacrament.

Het Avondmaal.

De Orden van Dienst.

Het Belijden der Kerk.

Rome en Reformatie.

De Mariaverering.

Mis of Avondmaal.

Mediator Dei.

De identiteit van Kruis- en Misoffer.

Slotwoord.

Aanhangsel.

1. Stellingen betreffende ambt en „eredienst”.
2. Stellingen betreffende kerkbouw.
3. Proeven voor een Orde van Dienst.

Mens lees die boek met klimmende belangstelling. En dit bevat 'n rykdom van kennis, en laat ons telkens voel en sien waar die groot godsdienstige vraagstukke in die Christendom van ons tyd lê, en hoe daar verskille kom en misverstande omdat die verskillende groepe dikwels dieselfde woorde gebruik, maar daar 'n heeltemal verskillende betekenis en inhoud aan gee. As voorbeeld noem ons wat hy op bls. 195 en 196 sê van die geskil tussen Rome en die Reformasie oor die woord „glo”. By Rome is dit 'n verstandelike instemming met die leer van die Kerk waardeur die mens hom oopstel vir die werking van die heiligmakende genade, dus 'n poort waarin die mens hom voorberei op die eintlike, die ontvang van die krag van die liefde, want die deug van die liefde gaan bo die geloof. Christus tree deur middel van die geloof die hart binne, en deur die liefde woon Hy in die hart. Maar by die Reformasie is die geloof die instrument waarmee die mens weer telkens en telkens van oomblik tot oomblik die vreemde vrypraak gryp. En net soos Abraham in vyf-en-twintig jaar nie verder gekom het nie as die situasie van die geloof, 'n geloof wat hom tot geregtigheid gereken is, so kom die Protestant sy hele lewe lank nie verder as die situasie van die geloof alleen nie. Dr. LEKKERKERKER

wys daarop dat die eintlike geskilpunte tussen Rome en die Reformasie in die verskil in die inhoud lê wat die woorde „genade” en „regverdediging” en „geloof” vir altwee het.

Ook wys Dr. LEKKERKERKER op die groot gevaar dat die Protestantse die bou van hulle kerke soms te veel aan argitek oorlaat. Die doel van die kerkgebou is vir die erediens, dus 'n religieuse doel. Dit is nie net 'n gebou waarin die gemeente sonder meer bymekaar kom nie. Die religieuse behoefte van die kerkganger moet daarin ook sy voldoening kry, en dit is nie 'n saak van 'n argitek sonder meer nie.

En dan is dit van die allergrootste belang om op die gevaar te let waarop Dr. LEKKERKERKER wys, nl. om die prediking van die Woord, of liever gesê, die verkondiging van die Woord, te wil vervang deur of te wil vervang met die verkondiging deur die sakrament. Dit is die ou vraag wat by die Dordse Sinode ook reeds aan die orde was, nl. of 'n proponent wat hom in die prediking nog oefen, in die openbare erediens alleen mag preek, en of hy ook die sakramente mag bedien nie. By ons is dit nog so. Iemand wat sy proefpreek gehou het, kry van die Kerk die reg om vanaf die kansels van die Kerk, onder seker voorbehoud, die Woord te verkondig. Hy het dus daarmee in die Kerk 'n hoë status en groter verantwoordelikheid gekry. Ons standpunt is, die diens van die Woord is die vernaamste. Iemand kan tot die bediening van die Woord toegelaat word sonder tot die bediening van die sakramente. Daarom word in die formulier om die bedienaars van die Goddelike Woord te bevestig gepraat van „die verkondiging van die Goddelike Woord met die daarby behorende bediening van die gebede en die heilige Sakramente”. Die diens van die Woord is dus die eerste, en daarby behoort die diens van die gebede en die diens van die Sakramente. Die Sakrament kan dus nooit selfstandige verkondiging sonder preek wees nie, en dit kan alleen bestaan as dit daaraan *toegevoeg* word. Daarom keur die Hervormde Kerk „huisdoop” af.

Maar nou is daar 'n neiging om die sakrament as 'n selfstandige verkondiging naas die verkondiging van die Woord, naas die prediking, te plaas. In die hoofstuk „Woord en Sakrament” behandel Dr. LEKKERKERKER dit. Hy handhaaf die Reformatoriese opvatting hieroor.

Nogmaals, 'n belangrike boek, waarin vraagstukke onder die oog gesien word waarmee ons in Suid-Afrika ook spoedig 'n antwoord op sal moet gee.

S. P. ENGELBRECHT.

S. DE DIETRICH, *Terug tot de Bybel*, Boekencentrum N.V., 's-Gravenhage, 1948.

S. DE DIETRICH, *Gods Plan met de Wereld*, N.V. Internationale Uitgevers Mij. Het Wereldvenster, Amsterdam, 1949. Prys 16/3.

Al wat ons kan sê: twee uitnemende boeke wat ons in die hande van ieder predikant, ieder student, ieder onderwyser, en baie gemeentelede wens. Die suiwere Reformatoriese teologie is hier aan die woord. Dit wil nie 'n verklaring van die Skrif wees nie, en nog minder 'n oorsig van die Kerkleer. Dit wil ons terug bring na die Bybel, en 'n wegwysers in die Bybel wees. Ons hoop dat dit deur baie, baie persone gekoop, gelees en nogmaals herlees word. Dit sal die harte verryk en in die waaragtig geestelike opbou.

S. P. ENGELBRECHT.

Jaarboek Ned. Herv. Sustersvereniging, N.H.S.V. Boekverspreidingskom., Mev. S. M. HUYZERS, Krugersdorp. 56 Bls. Prys 2/6.

Jare gelede, dit was met die Aprilnagmaal 1922, het die ou Westelike Ring op Pretoria gesit. Die gemeente het 'n groot kerkbasaar gehad, wat deur wyle ds. A. J. Barger, destyds van Middelburg, geopen is. Hy het begin om die gemeente, d.w.s. enige kerklike gemeente, met 'n motorkar te vergelyk. Daar is die stuurwiel, met die bestuurder daaragter, die predikant. Daar is die ligte, die kerkraadslede, en so het hy aangegaan met sy vergelykings. Haas ieder groep in die gemeente is genoem en met 'n onderdeel van die motorkar vergelyk. Maar alleen van die susters is niks gesê nie. Arme susters. En toe aan die end sê ds. Barger dat dit alles nog niks help nie. Vergeefs sit die bestuurder aan die wiel, vergeefs wil mens probeer om die kar aan die loop te kry, al die blinkgoed aan die kar help niks, dit kan die kar nie in beweging sit nie. Daar is iets nodig wat nie gesien word nie, 'n stil krag vir alles, naamlik die petrol. Wat maak mens met 'n motorkar sonder petrol? Wel, het ds. Barger gesê, die petrol is die susters. Hulle het niks te sê nie, het nie eers stemreg nie. En tog hulle is die stille krag, die onontbeerlike krag in die gemeente, die petrol. Die mans praat in die gemeentevergaderings, hulle stem, hulle blaas stoom af; maar die vrouens swyg, hulle is die stille krag. So is dit in die hele Kerk. Die bewys lê hier voor my, naamlik die Jaarboek van die Sustersvereniging. Geseënd is die dag toe besluit is om die sustersvereniging te stig! Die hele Kerk profiteer daarvan, ook die Hervormde Teologiese Studies. Ons bly die susters dankbaar vir hulle werk, hulle goeie werk, waarvan die Jaarboek ook 'n weergawe is. Die weeshuis, die Teologiese Opleiding, die Tehuis vir Oues van Dae, die Leprose inrigtings, die Dowe Instituut, ens., ens., algar word deur die sustersvereniging gehelp. In die jaar 1948 het die vereniging met sy takke oor die honderd duisend pond gehanteer en daar was nog 'n goeie voordelige balans op die bank. Die wat van die werk van die susters iets wil weet, moet die Jaarboek ter hand neem. Met skroom wil ons 'n paar opmerkings maak, want die werk van die susters is so mooi, dat ons die opmerkings alleen met skroom

kan doen. Dit is dit: 'n Goeie inhoudsopgawe van die Jaarboek sou wenslik wees; die statistiese deel kom nie tot sy reg nie, die hoofbestuur, die takbesture, die getal lede, verslae van die werksaamhede van elke tak gedurende die jaar sou baie welkom wees.

'n Eresalut vir die susters! 'n Aanbeveling van die Jaarboek!

S. P. ENGELBRECHT.

Christuslegendes, deur SELMA LAGERLÖF, vertaal deur HYMNE WEISS, H.A.U.M. h/a J. H. de Bussy, Kaapstad-Pretoria. Prys 14/- posvry.

Dit is 'n verblydende iets dat een van die geskrifte van die Sweedse skryfster Selma Lagerlöf in Afrikaans verskyn het. Hierdie skryfster het 'n wêreldnaam verwerf. Sy is een van die grootste letterkundiges van hierdie eeu. Die *Christuslegendes* bestaan uit 'n elftal legendes in verband met die Heer se omwandeling op aarde. Mooi en fyn verhale om te lees. Die vertaling is goed. Maar ons kan ons nie verenig met die „vir” wat op bolandse wyse te pas en te onpas gebruik word. Dit is lelik. En ook die gebruik van die woord „galery” waar dit „veranda” moet wees.

Mag hierdie geskrif sy weg vind. Ons twyfel nie daaraan nie.

S. P. ENGELBRECHT.

J. L. M. FRANKEN, *Piet Retief se lewe int die Kolonie*. H.A.U.M. h/a J. H. de Bussy, Kaapstad-Pretoria, 1949.

Die beste geskrif van Dr. PRELLER is sy lewensbeskrywing van Piet Retief, net soos sy lewensbeskrywing van Andries Pretorius die swakste en die onbetroubaarste is. En tog, 'n standerd biografie van Piet Retief is nog altyd broodnodig. Dr. Preller was in die eerste plek 'n joernalis, en het vir sy geskrifte so goed as geen argiefwerk gedoen nie. Hy behoort meer tot die geskiedskrywers waartoe ook CARLYLE gereken moet word: op die letterkundige, die romantiese word gelet, en die feite moet daarin pas.

En nou kom Professor FRANKEN en bied ons 'n lywige deel van 560 bladsye oor Piet Retief se loopbaan in die Kolonie, nog voor die Groot Trek.

Dit was die Trek wat Retief belangrik gemaak het, en waarin hy 'n held geword het, en waardeur sy nagedagtenis vereer word. Die boek van Franken kan dan ook alleen 'n inleiding vorm tot die Retief van die Trek. As hierdie inleiding 560 bladsye moet beslaan, hoeveel dan nie 'n boek oor Retief van die Trek nie! Prof. FRANKEN is uitvoerig, baie uitvoerig. Sy werk berus op 'n jarelange navorsing in die argiewe, en mens kry die indruk dat hy dit jammer gevind het om selfs die kleinste besonderheid wat regstreeks of onregstreeks met

Retief in verband staan en wat deur hom opgespoor is, aan die vergetelheid te ontruk. Dit maak dat die boek 'n pakhuis vol gegewens is, gegewens wat deur geskiedkundiges op verskillende gebiede gebruik kan word. Daarom is dit so jammer dat die boek nie van 'n persoons- en 'n sakeregister voorsien is nie. Ons het alle eerbied vir die geduld en volharding van Prof. FRANKEN, en sou hom ernstig in oorweging wil gee om alsnog volledige registers te publiseer. Dit sal die waarde van die boek verdubbel.

S. P. ENGELBRECHT.

DR. F. W. A. KORFF. *Eeuwigheid en Tyd*. Derde bundel. Holland Uitgewersmaatschappij, Amsterdam. Geen jaartal. Prys 12/6.

Van die welbekende Nederlandse professor in dogmatiek en christelike etiek prof. dr. F. W. A. Korff wie se afsterwe omtrent twee jaar gelede as so n' gevoelige verlies vir die Nederlandse teologie betreur is, het ons hier sy derde bundel oordenkinge onder die titel „Eeuwigheid en Tyd”.

Hier word ons aangebied stigtelike lektuur van so 'n gehalte dat mens dit liewers maar nie op 'n dromerige Sondag namiddag moet probeer lees nie, want ons vind hier so 'n rykdom en so 'n diepte van gedagtes dat ons volle konsentrasie en ernstige pogings om die gedagtegang van die skrywer te volg vereis word. As ons dit doen, sal ons moeite egter ook ryklik beloon word en sal hierdie boek ons bring tot innerlike verdieping en verryking.

Prof. Korff het op 'n voorlesing vir sy studente een keer gesê: 'n predikant mag nooit dogmatiek preek nie, maar sy preek moet altyd dogmaties gefundeer wees. Aan hierdie uitspraak is die skrywer self in hierdie meditasies ten volle getrou.

In wat hy sê oor „Advent” en oor „Het mysterie van het kruis” voel ons sterk die agtergrond van sy dogmatiese dinke en ons kom hier in aanraking met gedagtes so mooi, so diep en ryk, dat mens graag sou sien dat elke teoloog en ontwikkelde mens hiervan sou kennis neem.

Ook sy oordenkings soos Pase en Pinkster is besonder leersaam.

By sy behandeling van die gelykenis van die talente (Matt. 25: 14-30) en die gelykenis van die groot maaltyd (Luk. 14: 15-24) deur hom genoem: „Die gelykenis van die verontschuldigungen”, laat hy die nadruk val op die praktyk van die christelike lewe. Daarby word vele „heilige huisies” omvergewerp en veel soetelike vroomheid aan die kaak gestel, met die doel om die leser te bring tot ernstige kritiese selfondersoek en tot waaragtige vroomheid en godsvrug. Ons siteer in hierdie verband 'n woord van 'n origens onbekende ware vrome: „As ek in die hemel kom, sal ek my oor drie dinge verwonder: dat daar sovele is, wat ek daar nie verwag het nie; dat daar sovele ontbreek wat ek daar wel verwag het, en die meeste sal ek my daarvoor verwonder, dat ek self daar is.”

By die behandeling van sy stof, selfs van die moeilikste onderwerpe, doen die skrywer dit op sulke 'n helder en oortuigende wyse dat ook die van kerk en Godsdienst vervreemde leser wat eerlik wil wees met homself tot nadenke gebring sal word.

Om hierdie rede en met die oog op die naderende siklus van Christelike feesdae wil ons hierdie bundel by elkeen hartlik ter lesing aanbeveel.

W. VAN BERGEN.

DR. J. H. KROEZE, *De Hand op den Mond*. Verklaring van het boek Job. Franeker, T. Wever, s. j. 150 bls. Prys in S.A. 11/9.

Dr. Kroeze, voorheen predikant by die Gereformeerde Kerke in Nederland, sedert enige jare senior-lector in die Semitiese Tale aan die Potchefstroomse Universiteitskollege, gee in hierdie studie oor Job 'n in baie opsigte aantreklike en aanbevelenswaardige verklaring van hierdie wel moeilikste van die Outestamentiese geskrifte. Hy ontleen die titel van sy studie aan 'n uitdrukking wat driemaal in die boek voorkom (21:5, 29:9 en 39:37, Hebr. 40:5) en veral aan die laasgenoemde plek, waar dit die uiteindelijke ootmoedige houding weergee waartoe die redes van die Here die lyer gebring het: „Dit is het beslissende feit in dit boek. Hier gaat het om: Dit wil de Heilige Geest ons in dit boek leren: verdiep u niet in de vraag van het waarom van 's Heren daden. Maar zwijg met eerbied, de hand op den mond. En omdat dit het beslissende feit is, hebben we dit geschrift den titel gegeven: De hand op den mond. Dit is de kern van het boek Job.” (Bl. 134.) En op die treffende vignette op die omslag en band van die boek word die figuur van Job dan ook als sodanig weergegee (jammer dat nie vermeld word waaraan die vignette ontleen is nie).

Die boek is uitnemend uitgegee en met sy kort hoofstukke en nugtere, sobere taal en sy gedurige aanhalinge van die behandelde teks maak dit 'n simpatieke indruk en lees dit vlot en boeiend. Die skrywer vermy gelukkig alle oorstigtelikheid en gemoedelike toepassing. Hy volg baie nou die verklaring van S. R. Driver in die *International Critical Commentary* postuum deur G. B. Gray in 1921 uitgegee, wat ook ongetwyfeld nog altyd een van die beste kommentare op hierdie boek is. Waar die geskrif van Dr. Kroeze vir die breë publiek bestem is, het hy dit nie nodig of wenslik geag om na die deur hom gebruikte werke te verwys nie; 'n kort bibliografiese keur bv. aan die einde van die geskrif sou tog miskien wel aanbeveling verdien het.

Dit is nie die eerste maal dat die skrywer hom met die boek Job besig gehou het nie. Reeds in 1943 het hy in die nuttige serie „Paraphrase van de Heilige Schrift” 'n digterlike omskrywende weergawe van die boek gegee (in 1946 by dieselfde uitgewer as die jongste

werk verskyn) in die 32 bladsye tellende voorrede waarvan hy hom rekenskap gegee het van die vernaamste kwessies wat met die boek samehang. In dieselfde jaar 1943 het van sy hand in die Oudtestamentiese Studiën uitgegee deur Prof. P. A. H. de Boer, deel II 'n verdediging van die egtheid van die redes van Elihu verskyn onder die titel „Die Elihu-reden im Buche Hiob”. So het die skrywer dus reeds jarelank meegeworstel om in die probleme wat die Bybelboek stel in te dring en dit is simpatiek om te bemark dat hy self blykbaar nie die gevoel het van met die boek klaar te wees nie.

Naas die saaklikheid van die verklaring val in die eerste plek die ruim en vry standpunt, en selfs die kritiese sin van die skrywer op te merk. Hy erken dat die getalle van Job se rykdom en kinders in die proloog simbolies verstaan moet word; dat daar in die boek wel baie mensvormig oor God gesprek word; dat die poëtiese vorm van die boek afkomstig is van die digter en dus slegs 'n vrye weergawe is van wat inderdaad gesprek is (bl. 23, 34v., 76) en dit geld selfs die woorde wat aan die Here toegeskryf word (bl. 127, 138v.)! Hy erken dat ou-Kanaänitiese volksgeloofvoorstellinge en trekke aan die antieke wêreldbeeld ontleen, in die boek voorkom (bl. 36, 53, 96) en dit ook weer selfs in die redes van die Here (bl. 127)! Hy haal die oorlewerings aangaande die vrou van Job en sy vriende aan soos die Septuaginta in onderskeiding van die Hebreeuse teks hulle weergee (bl. 30, 34). Hy erken dat verskillende perikope nie in die huidige teksverband pas nie en waarskynlik verplaas moet word (nl. 24:18 vv., 27:7 vv., 31:37). Hy skroom nie om in die uitdrukking „God seën” (1:5, 2:9) teen die Statenvertaling, die Afrikaanse Bybelvertaling en die van die Nederl. Bybelgenootskap in 'n eufemisme vir „God vloek” te sien nie (bl. 13, 19, 24), om teen die Masoretiese teks in te gaan (9:33, sien bl. 56) en selfs hierdie teks deur 'n konjektuur te probeer verbeter nie (so 22:29). Soos hy reeds in die Inleiding op sy Paraphrase betuig het (bl. 25) moet mens nie met 'n vooropgesette mening tot die teks nader nie maar die betekenis liever uit die teksverband probeer opmaak; hy doen dit dan ook met betrekking tot die hiernamaalsvoorstellinge van Job waaronder die van 'n liggaamlike wederopstanding tog wel geen plek gehad het nie („De hand op den mond”, bl. 83 v.). Hy polemiseer teen mense wat by tradisionele opvattinge sweer en wat geen probleme het nie (bl. 40, 61). Dit alles wys op 'n verblydende maat van nugtere, kritiese sin en liberaliteit by die skrywer.

Die geskrif stel egter teleur as dit hom bemoei met inleidings- en egtheidsvrae. Die skrywer wil uitgaan van die oorgelewerde vorm van die boek Job en probeer om die boek as 'n eenheid te verstaan en te verklaar (bl. 97). Dit is sy goeie reg en dit is selfs die eerste plig van die eksegeet. Maar hy mag nie sê nie: eers as dit onmoontlik blyk, mag ons 'n ander oplossing soek. By literêr-kritiese vrae kom ons

nooit verder as 'n hoogswaarskynlik nie. By die merkwaardige sofistiese aanleg van die menslike intellek kan daar altyd nog wel argumente gevind word om enige opvatting te verdedig. Dis nie kwessies van moontlik of onmoontlik nie, maar van klaarblyklikheid, van in die oog springende voor-die-hand-liggendheid, van sig intuïtief aan ons opdringende oortuigingskrag, van 'n afweeg van argumente met 'n fyngevoelige weegskaal, wat in sommige gevalle baie sterk, in ander minder sterk in die een of die ander rigting deurslaan.

Dat die skrywer self weet om die skale te hanteer en bereid is om te heroorweeg, blyk m.i. uit sy argumente voor die egtheid van die Elihu-redes, wat in sy bogenoemde artikel en in die Inleiding van sy parafrase sterker gestel word as in sy jongste geskrif. Dit kom my voor asof die skrywer minder seker geword het in sy verdediging. As hy op bl. 125 skryf: „Ook wij beschouwen de hoofdstukken die Elihu's woorden bevatten, niet als het verhevenste deel van dit Bijbelboek” dan is dit 'n toegewing wat nie reg strook met sy sterke beklemtoning van hulle oorspronklikheid, lewendigheid en frisheid, rykheid van inhoud en gloed van oortuiging in die artikel nie. En hoe kan hy hulle as weergawe van die eintlike oortuiging van die skrywer self van die boek Job sien, as dit tog nie eintlik die hoogste oplossing is wat die boek bied nie maar hierdie in die redes van die Here gevind word, wat die digter, volgens Dr. Kroeze, self so geformuleer het? Ook sy vergelyking van Elihu met 'n gereformeerde ouderling wat probeer om die uitverkiesing vir 'n tobber duideliker te belig is wel wat strydig met die nogal uitbundige lofprijsing van Elihu se redes in die artikel.

In 'n bepaalde impasse beland die skrywer as hy op bl. 145 met verontwaardiging die bose critici in die gesig slinger: „Zelfs de woorden van den Heere worden niet onaangevochten gelaten”. Maar het Dr. Kroeze self dan nie geskryf nie: „De dichter laat God hier spreken in termen, ontleend aan wat wij nu noemen: het oude Oostersche wereldbeeld” (bl. 127) en nog erger bl. 138 by die bespreking van die teksgedeelte oor die krokodil (H. 41:4 vv.): „Blijkbaar is de Here — of moeten we zeggen: de auteur? of misschien wel een latere bewerker van het boek? — nog niet uitgesproken over dit geweldige dier”! As Dr. Kroeze so gedurig en uitdrukkelik daarop wys dat die vorm, die digterlike vorm van die boek afkomstig is van die menslike outeur van die boek, doen hy dan soveel anders as wat hy die „tekstherstellers” verwyt, nl. met sy menslike kritiese vernuf onderskeid maak tussen meer oorspronklike bewoording en later uitgewerkte teksvorm?

Dat die geskrif van Dr. Kroeze 'n nuwe bydrae lewer tot die nadere oplossing van die vrae aangaande die struktuur van die boek Job en daarmee ook 'n verheldering van die probleemstelling van die tema van die boek, kan ek nie sien nie. Maar dit het seker sy waarde en kwaliteit waar dit op 'n simpatieke wyse uitlok tot nadere kennisname

van en besinning op hierdie uiters merkwaardige, diepsinnige en monumentale Bybelboek aan wie se probleme die wetenskap netsoos die lydende mens en mensheid nooit uitgeleerd raak.

3.10.'49

B. GEMSER.

GERHARD VON RAD, *Das erste Buch Mose, Kap. 1-12:9*. Das Alte Testament Deutsch, Neues Göttinger Bibelwerk, Nr. 2. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1949, 136 bls. Prys 5.40 DM, geb. 7.90 DM.

Met hierdie „Teilband” begin ’n besonder welkome verklaring van die Ou Testament in die Duitse taal, met kort inleidings en nuwe vertaling. Die werk staan onder redaksie van die bekende Outestamentici Volckmar Hertrich en Arthur Weiser. Ander medewerkers is Gerhard von Rad, Martin Noth, Oskar Grether, Edo Osterloh, Kurt Galling, Karl Elliger, die Switser Walter Zimmerli en Norman W. Porteous van die Universiteit van Edinburg. Dit sal verskyn in 25 bandjies in die loop van 5 jare; die prys per bandjie skyn te sal varieer tussen ongeveer 7 en 12 Duitse Mark, wat op die oomblik ooreenkom met tussen 12 en 20 sjieling. Die subskripsieprys, wat tot afname van minstens 6 deeltjies verplig, is ongeveer 20 persent laer. „Die uitlegging steun op die gehele volheid van die wetenskaplike kennis,” sê die uitgewer in die prospectus,” en voer vandaar af op die hoogte van die teologiese verstaan. Die O.T. is in ons dae vir die Gemeente opnuut ontdek geword. Die ongehoorde aktualiteit van die Bybelse gebeure en die herwonne insig dat God ook ’n Heer van die volke en hulle geskiedenis is, laat steeds wyer kringe gryp na ’n wetenskaplik grondige maar sonder moeilikhede leesbare uitlegging van die O.T. Das Alte Testament Deutsch bied aan predikante en studente in die teologie, aan onderwysers en gemeentedele ’n deur vooraanstaande teoloë vervaardigde Bybelwerk wat die Outestamentiese geskifte leer verstaan as die getuienis van die ene openbaring van God, die Vader van onse Heer Jesus Christus, in die historiese situasie van die Ou Verbond.”

So is dit ook na die gees die noodsaaklike en begeerde aanvulling van die reeds voor die laaste oorlog verskene verklaring van die Nuwe Testament: Das Neue Testament Deutsch.

As die ander deeltjies op dieselfde hoogte van wetenskap en van dieselfde teologiese gehalte is as hierdie beginband dan verdien die serie alle aanbeveling en ’n groot afset. Von Rad stel hom op die grondslag van die verworwe wetenskaplike insigte van die laaste periode van Ou Testamentiese ondersoek. Hy erken dat dit geen tydlose kennis verteenwoordig, maar ’n bepaalde fase van ondersoek en kennis, met al hulle beperkinge maar ook hulle voordele. Hy gaan uit van die bekende vierbronne-hipotese van die Pentateug, wat seker nie die laaste woord

van die wetenskap is maar 'n meer bevredigende hipotese as die is nog nie gevind nie. Wat sy uitlegging egter van die gebruikelike verklarings onderskei is die besondere aandag wat aan die groter gehele gewy word in plaas van aan die onderdele. Hy vra veral na die leidende hoofgedagtes sowel van die hele groot geskiedeniswerk van Genesis tot en met Josua as van elkeen van die vier bronne waaruit dit samegestel is, en hy is nie huiwerig nie om aan elkeen daarvan netsoos aan die totaal 'n hoë peil van geestlike en teologiese inhoud toe te skryf, ons kan maar sê 'n hoë openbaringsgehalte.

Die inleiding, beskeidenlik „Algemene Vooropmerkings” genoem, behandel die literêre, teologiese en hermeneutiese probleme van die Hexateug en sy samestellende dele of bronne (behalwe die Deuteronomistiese wat vir hierdie hoofstukke nie in aanmerking kom nie).

„'n Werk van so 'n omvang en van so 'n merkwaardige gehalte — dit voer van die wêreldskepping tot die intog van die stamme in Kanaän — moet sorgvuldig na sy doelstelling en teologiese eieaard ondersoek word,” sê die skrywer. As grondtema van die Hexateug vind hy dan ongeveer die volgende: „God, wat die wêreld geskape het, het die vaders geroep en aan hulle die land Kanaän beloof. Toe Israel in Egipte talryk geword het, het God die volk onder wonderbare genadebetonings deur die woestyn gelei en hulle na lang omswerwing onder Josua die beloofde land gegee.”

In hierdie hooftema sien von Rad die uitwerking van 'n tema wat in ou perikope van die Hexateug en ook in verskillende Psalms gevind word, 'n soort heilshistoriese Credo of geloofsbelydenis van die Israelitiese gemeente, wat reeds lank voor die Jahwistiese bron of skrywer geformuleer en in kultiese gebruik was, seker al reeds in die Rigtertyd. Hy vind daardie credo in die gebed by die offer van die eersteling Deut. 26:5-9, in die kategetiese perikoop Deut. 6:20-24 en in die rede van Josua Jos. 24:2-13.

Maar dit was eers die Jahwis wat ongeveer in die tyd van Salomo of iets later hierdie tema gebruik het om al die verspreide afsonderlike en mees plaaslike heiligdoms- en stamtradisies tot een groot geskiedenis-konsepsie saam te vat, en die tema aangevul het deur „inbou” van die Sinaïgebeure, „uitbou” van die aartsvaderoorlewering (deur nou ook Abraham en Isak daarin te betrek) en veral deur die groot en belangrike „voorbou” van die oergeskiedenis vanaf die Skepping tot Abraham. So het die Jahwis die geniale skepper geword van hierdie groot geskiedeniswerk „een van die grootste prestasies van die geestesgeskiedenis van alle tye.”

Von Rad karakteriseer dan die drie „verhalerbronne” Jahwis, Elohis en Priestergeskrif na hulle literêre maar veral teologiese eie aard. Belangrik is sy vasstelling dat die Hexateug in sy teenwoordige gestalte ontstaan is deur die werk van redaktors „wat die geloofsgetuïenis van

elke bron in sy eieaard beluister en vir bindend gehou het". Baie tye, baie mense, baie tradisies en teoloë het hierdie reusewerk opgebou. Die regte verstaan sal egter alleen hy vind, wat hierdie werk nie „flächenhaft" (soos in plat vlakke liggend) sien nie, maar wat dit met 'n besef van sy dieptedimensies lees, wat weet dat openbaringe en geloofservaringe van baie tye uit hom spreek. Want, sê die skrywer en hy spaseer die woorde: „geen van die stadia in die lang wordingsgang van hierdie werk is werklik ‚überholt' (voorbygestreef en agtergelaat) nie."

Die hoofstuk oor „die teologiese probleem van die Jahwis" lyk my nie so geslaag nie en veral vir die op hierdie gebiede minder geskoolde leser minder bevatlik. Die teenstelling wat von Rad hier maak tussen die voor-Jahwistiese (voor-Salomoniese) periode en die deur die Jahwis ingeluide as tussen 'n gebonde wees van die spreke en handele van God aan sakrale institusies en eenmalige optrede teenoor 'n werke van God in 'n geskiedenis van voortdurende leidinge en beskikkinge en hierdie laaste opvatting as samehangend met die sekularisering van die volkslewe in die tyd van David en Salomo, hierdie teenstelling lyk my te veel op torie- en sisteemdwang, om nie te sê kunsmatig opgelê en in stryd met die altyd sterk kultiese verbondenheid van die geloofslewe in Israel.

Die laaste hoofstuk van die Inleiding is weer besonder instruktief. Dit behandel die hermeneutiese probleme van die Genesisverhale en wel agtereenvolgens die kwessie van die afsonderlike „sages", van die groter samehange waarin hulle geplaas is en van die historisiteit van die verhale. Wat von Rad hier sê aangaande die historiese betekenis van die sgn. „sage" en van die volstrek besondere van die Israelitiese „sage" in onderskeid van die van ander volke, sodat dit die vraag word of ons hier nog van „sage" mag spreek, is alle aandag werd. Dat die uitlegging ook terdeë rekening moet hou met die gesigspunte waaronder die versamelde verhale deur die drie groot bewerkers of bronne gestel is, wat min of meer 'n kanon vir die verstaan bedoel te wees, benadruk die skrywer tereg uitdruklik. Die historisiteit van die Genesisverhale lê volgens die skrywer nie soseer in die biografiese noukeurigheid nie as in die getuiskarakter aangaande die gange en leidinge van God in Israel se geskiedenis, wat daarin weerspieël word. Die skrywer wil uiteindelik die Genesisverhale beskou sien vanuit die Nutedamentiese getuie en staan voor 'n tipologiese uitlegging wat uitgaan van die opvallende gelykvormigheid van die Outestamentiese Godsdade en die Nutedamentiese Christusgebeure.

Die groot riglyne van die Inleidende Opmerkinge word by die eksegese getrou gevolg en dit gee 'n rykdom van besonderhede en 'n grootheid en klaarheid van lyne wat die raadpleeg van hierdie Genesisverklaring besonder winsgewend maak, hoeseer mens seker nie in alle opsigte met die skrywer sal kan saamgaan nie. Dit is 'n boeiende ge-

skrif, wat telkens nuuskierig maak na die volgende bladsye, 'n waardige teenhanger van Böhl se verklaring in Tekst en Uitleg en die van Zimmerli in die Switserse serie „Prophezei“, aldrie werke wat sowel deur deskundiges as deur die belangstellende Bybelgebruiker met gespanne aandag gelees word.

28.10.49.

B. GEMSER.

ARTHUR WEISER, *Das Buch der zwölf kleinen Propheten, I, Hosea-Micha*. Das Alte Testament Deutsch, Teilband 24. Göttingen Vandenhoeck u. Ruprecht, 1949. 262 bls. Prys 10.80 DM, geb. 13.30 DM.

Deur die vermyding van enige Hebreuse uitdrukking en in die algemeen 'n eenvoudiger en helderder spraakgebruik is hierdie deel van die nuwe Duitse praktiese kommentaarreeks vir 'n nog uitgebreider leserskring genietbaar as dié van von Rad. Na 'n korte hoofstuk oor die Twaalfprofeteboek as bundel en die behandeling van die vraag hoe ons die ontstaan van die bundel die beste kan voorstel (die skrywer meen dat dit 'n langer proses was in verskillende stadia, en noem tereg die bundel 'n hele biblioteek, wat profetiese prediking van 'n halwe millennium omvat), laat die skrywer elke profetiese boek voorafgaan deur 'n kort, baie instruktiewe inleiding, waarin die tydsomstandighede, persoon en prediking van die profeet en die ontstaan van die boek wat sy naam dra geskets word. In die beperking toon homself hier inderdaad die meester. Die standpunt van die skrywer is die beheers-, gezond-kritiese. Hy is geensins geneig om alle heilsvoorsegging aan die profete te ontsê nie, soos 'n hiperkritiek indertyd wel gedoen het. Dit beteken egter nie dat Weiser nie later toevoegings van heilsprefetiese aard in die profeteboeke sou aanneem nie. So meen hy bv. Amos 9:11 vv. en Miga 7:8 vv. as na-eksiliese toevoegings te moet beskou. Andersyds verdedig hy ten sterkste die egtheid van die heilspेरिकope Hos. 2:1-3 en 14:2-9, Miga 5:1-5 e.a. Aan die perikope wat as jonger toevoegsels beskou word, word egter dieselfde eksegetiese en teologiese aandag gegee as aan die „egte“ gedeeltes, en hulle Godsgetuienis is ewe evident.

Die boeke word in kort, oorsigtelike perikope ingedeel wat noukeurig op hulle eenheid en verband al of nie met die aangrensende perikope ondersoek word. Elke perikoop kry 'n skerp tiperende en meestal besonder geslaagde opskrif.

'n Goeie kriterium vir eksegetiese takt is gewoonlik die behandeling van die gedeeltes oor die huwelik van Hosea. Op m.i. oortuigende wyse set die skrywer die besware uiteen teen die allegoriese opvatting netsoos teen die letterlike (deur hom ook kronologies-biografiese genoem) volgens welke Hosea die bevel sou gekry het om 'n assodanig

bekende ontugtige vrou te trou en hy kies met fyn afgewoë argumente vir die retrospektiese verklaring waarvolgens Hosea in die teleurstelling van sy eers gelukkige huwelik later die hand van God sien wat hom hierdie huwelikservaring as simbool van die verhouding van Israel en sy God laat verstaan. Weiser verwerp m.i. ook tereg die opvatting as sou H.3 slegs 'n parallele berig wees van H.1 en die ander (wat bv. Vriezen in sy Oud-Israel. Geschriften weer verdedig) as sou H.3 'n ander vrou as H.1 op die oog hê (m.i. word die kern van Hosea se prediking van die onverklaarbare vashoudendheid van die liefde van God onder alle teleurstelling hierdeur geraak). Tereg benadruk Weiser egter dat dit by Hosea nie gaan om die psigologies-biografiese moment nie maar om die profeties-teologiese. As nuwe element in Hosea se prediking bo die van Amos sien Weiser dat in Hosea se toekomsvisie gerig en heil albei afgelei word van die liefde van God. Vir treffende eksegese sou ek ook kan wys op Weiser se behandeling van die Jakobsperikoop H. 12:3-15. Merkwaardig is sy opvatting van H. 13:12-14 as profesie van verlossing, waardeur die gebruik van vs. 14 deur Paulus in 1 Kor. 15 heeltemal geregverdig sou word.

Die behandeling van die merkwaardige boek Jona is besonder simpatiek. Met erkenning van sy jonge karakter, ver afstaande van die tyd waarin die profeet gestel word en van die psalm as nog weer jonger invoegsel, benadruk die skrywer die groot en eg-profetiese betekenis van hierdie geskrif in sy universalistiese tendens, reeds in H. 1, die ontmitologisering van die visvoorstelling, en die oorwegend teosentriese karakter van die prediking van die boek, waarin veelmeer as die profeet God self die handelende persoon is. Met besondere aandag word die „on-egte” psalm geëksegetiseer.

'n Steekproef by die boek Miga gee weer allerlei bewyse van Weiser se beheerste kritiek en gekonsentreerd teologiese aandag. Die perikoop van die Deurbreker (H. 2:12 v.) kan Weiser nie aan Miga toeken nie, maar ag hom eksilies of later: eweso die belangrike gedeelte 4:1-5 oor „Gods vrederyk”. Maar na aanleiding van albei gedeeltes sê die skrywer: „Deur die toevoeging van die heilsprofesie word die oordeelsprediking van Miga geensins opgehef nie; dat dit uitloop in die heilsverwagting het intendeel die erkenning van die woord aang. die oordeel en die buiging van die volk onder die straf van God tot vooronderstelling en is te verstaan vanuit 'n gemeente wat self deur gerig en boete deurgegaan het” (bl. 223 v.); en by H. 5:1 vv.: „Die erns van die profetiese bedreiging met die gerig word deur die woord van belofte nie opgehef nie maar veronderstel; gerig en heil lewer in die Outestamentiese samevattende voorstelling en insig (Gesamtverständnis) eers in hulle dieper samehang die geheel van die goddelike wêreldleiding.” Ek vra my af of by 'n dergelyke ongetwyfeld juiste beskouing veel besware teen die egtheid van verskillende perikope nie opgehef word nie

en die volgorde van die perikope nie ongewild tog as kronologies ge-
neem word nie.

In die Messiasvoorsegging H. 5 : 1-5 wat Weiser beslis as van Miga afkomstig handhaaf, volg hy die interessante vertaling van Baumgartnet van vs. 4 : „En Hy sal Heer van die vrede wees.” Dat die helpers van die Messias in hierdie vers „mensevorste” genoem word verstaan hy as afwering van die oorspronklik politeïstiese wortel van hierdie ou voorstelling. Belangwekkend is na aanleiding van H. 5 : 6-8 sy uiteen-
setting van die dubbele taak van Israel as Godsvolk : voltrekker van die goddelike heil sowel as van die goddelike gerig, draer van die heilshis-
toriese beslissing tussen seën en vloek, tussen lewe en ondergang. Die woord van die dubbele opdrag van die Godsvolk het in Christus en sy kruis sy vervulling gevind.

Hierdie grepe uit Weiser se profeteverklaring is genoegsame be-
wyse vir die wetenskaplike en teologiese waarde van sy werk, wat sowel vir selfonderrig as vir die prediking van groot nut sal blyk te wees.

29 10.'49.

B. GEMSER.

C. BROUWER, *Wachter en Herder*, Een exegetische studie over de her-
derfiguur in het Oude Testament, inzonderheid in de pericopen
Zacharia 11 en 13 : 7-9. Wageningen, H. Veenman en Zonen,
1949, 275 bls. Prys f 6.40.

In tipografies keurige versorging soos ons van die uitgewer ge-
woon is, by wie reeds baie teologiese proefskrifte verskyn het in die
laaste kwart-eeu, en van 'n besonder oorsigtelike inhoudsopgawe voor-
sien, neem mens met graagte en met gespanne verwagting hierdie
doktorsdissertasie ingedien by die Teologiese Fakulteit van die Univer-
siteit van Utrecht ter hand.

Die boek is die kennisname oorwerd, vanweë sy selfstandige, oor-
spronklike aanpak van die nog altyd nie opgeloste probleem van die
herderperikope van die boek Sagaria. Dat 'n so uitgebreide studie
oor presies 20 verse van 'n Outestamentiese geskrif gebied word, toon
sowel die belangrikheid van daardie Skrifgedeelte as die breë omlysting
waarin die ondersoeker dit gestel het, soos die ondertitel van sy boek
reeds aangee.

Die spraakgebruik van die skrywer wys hom duidelik aan as af-
komstig uit 'n bepaalde, skerpomlynde groep uit die kerklike wêreld
van Nederland; temeer blyk dit uit sy teologiese belangstelling vir ge-
loofsvoorstelling soos voldoening en uitverkieping. Intussen is ewe
merkbaar dat die skrywer hom uit daardie milieu tot 'n selfstandige
posisie losgewerk het, waar hy sonder blykbare besware die kritiese
resultate aanvaar van 'n Deutero- en selfs Trito-jesaja, 'n datering van
die boek Job na die genoemdes, en van die Asafpsalms 74, 77, 79, 80 as

na-eksilies. Enkele skamper, hooghartige opmerkings aan die adres van die historiese kritiek pas daar nie goed by nie maar neem mens teenoor die geboekte wins graag op die koop toe, en kan miskien as atavismes verontskuldig word.

In 'n oriënterende inleiding oor die herderfiguur in die lewe van die ou nabye Ooste en spesiaal Israel (waarby mens egter die indruk kry dat die skrywer geen persoonlike kennis besit van die Sumeries-Akkadiese tale van Ou Babilonië nie) beklemtoon hy op voetspoor van Feigin die onderskeid tussen opper- en onderherders, eienaars en loonknegte, herders en wagters, 'n onderskeiding wat hom vir die Sagaria-perikope van belang voorkom, waar hy in H. 11 die wagterfiguur meen te kan ontdek en in H. 13 die egte herdergestalte.

In die eerste hoofstuk bied Dr. Brouwer 'n ingrypende karakteristiek van die persoon van die profeet en sy werkwyse, ontleen aan albei dele van die na hom genoemde boek, want Brouwer verdedig die eenheid van Sag. 1-8 met 9-14. Die vernaamste formele kenmerk van die profeet, wat gedurig weer in die studie beklemtoon word, is „die obskure” van sy taalgebruik; verder is daar die sterk aansluiting aan vroeëre profete, wie se woorde egter dikwels met ander inhoudes gevul word, wat die skrywer goed definieer as „skrifgeleerde profesie”. Hy noem die werkwyse van die profeet die „vertikale deurlewing van ouer profesieë”, hulle transsendentering en eskatologisering en dus onthistorisering. Hy noem dit selfs as doel van sy studie om hierdie „herskepende krag in die visionêre gebruik van die ou profetewoorde” uitvoerig aan te toon (bl. 68).

Die skrywer is sterk bybelsteologies ingestel, en gee op bl. 69 vv. die „teologiese grondlyne van die Ou Testament deurgetrek tot op Sagaria”, veral ten opsigte van kernbegrippe soos die verbondsgedagte, die verskil tussen die twee woorde vir geregtigheid *ḡdāqā* en *mišpāt*, die versoeningsvoorstellings en dié van verlossing. Mens is geneig om by alle waardering van die groot lyne wat die skrywer hier probeer trek, te vra of hier tog nie te veel geteoretiseer word nie en of nie te veel in lyn gesien word nie wat dikwels naas mekaar bestaan het. Die verklaring van die offerterme *qorbān* en *minchā* op bl. 90 is m.i. gesien vanuit die Hebreeuse spraakgebruik beslis onjuis; ewemin aanneemlik is die verklaring van die regsterme in die boek Job op bl. 93 en die hele ekse-gese van die merkwaardige perikoop oor die voorbidder-engel in die Elihurede H. 33:23-28, wat ten geriewe van die skrywer se betoog as regter en verpersoonliking van die geregtigheid van God word opgevat. Netso onwaarskynlik is die opvatting van die Engel van die Here in Sag. 3 as regter; veeleer is hy hier (vgl. vs. 2) eweseer as in H. 1:12 voorbidder.

In sy bespreking van die Messiasverwagting gee die skrywer besonder behartigingswaardige waarskuwings teen die teologiese nivelle-

ring van die voorstellings dienaangaande van die Ou en die Nuwe Testament en teen die atomistiese beskouing van die Outestamentiese Messiaanse tekste, wat hy veeleer tereg in nou verband met die Koninkryk Gods-verwachting wil sien. Dat die Messias-figuur tot aan Esegïël vernaamlik koninklik-representatiewe trekke vertoon en skugter in Jer. 30:21 en dan veral in Jes. 53 en by Sagaria priesterlik-skuld-delgende betekenis kry is nie onjuis opgemerk nie; hierdie trekke word egter oorbeklemtoon waar in die „Spruit” van Sag. 3 en in Job 19 en die *çaddiq wenôsjā*^c van Sag. 9:9 ook die plaasbekledende lyde gevind word.

Eers nou, amper in die middel van die studie gaan die skrywer oor tot die eksegeese van die herderperikope van Sagaria H. 11 en 13:7-9. Die verse 11:1-3 wat in al die nuwere kommentare en vertallings as slotperikoop van H. 10 beskou word, neem Brouwer as proloog van H. 11 en verstaan dit as 'n bedreiging teen die leiers van Israel wat in hul pragtige met seder- en sipreshout geboude en betimmerde huise in hoogmoed en selfgenoegsaamheid lewe, reg en geregtigheid veronagzaam en 'n nasionalistiese strewe voorstaan. Sy opvatting word verswak deurdat hy dit ook moontlik ag dat Sagaria later onder die Libanon-beeldspraak die tempel bedoel het, nadat hy naamlik teleurgestel was in die kulties-formalistiese van die tempeldiens. Die skrywer se grootste beswaar teen die gebruikelike opvatting van die perikoop (as teen die grootmagte van die profeet se dae gerig) lê in die vermelding van die sipres wat volgens hom 'n nederige boom is en geen simbool van mag en grootheid kan wees nie en dan ook nooit in die O.T. sou voorkom as daar van die wêreldmagte sprake is. Mens sou wil vra of die skrywer ooit 'n sipres in die regte klimaat gesien het temeer waar hy van die „gebladerte” van die sipres spreek waarom die boom bewonder sou wees; en bewysplekke uit die O.T. noem die skrywer geen enkele nie. Die vertaling van hierdie perikoop is onnoukeurig, om nie te sê slordig nie, en waarom daar 4 i.p.v. 3 verse van gemaak is, is nie duidelik nie; op die verskil in literêre vorm tussen die perikoop en die res van die hoofstuk (poësie en prosa) gaan die skrywer nie in nie. By vergelyking met ooreenkomstige gedeeltes van Jeremia (21:13 v, 22:6 v) noem hy ook Jer. 25:34 vv., maar het oor die hoof gesien dat die laaste gedeelte nie oor I s r a e l se leidliede gaan nie.

Die eintlike hoofperikoop H. 11:4-14 wil die skrywer nie verstaan as toekomsbeeld, nog ook as verhulde beskrywing van die eie tyd van die profeet nie, maar as 'n terugblik in die geskiedenis. Met die herder word nie die profeet bedoel wat herder sou moet speel nie, ook nie die Messias nie, maar 'n soort hipostase van die goddelike geregtigheid; dis nie eintlik 'n herder nie maar 'n wagter. In die ballingskap (sowel die Assiriese as Babiloniese) het die goddelike geregtigheid die leiding van Israel oorgeneem van Israel se leidliede (die verkopers, kopers,

herders en veehandelaars van vss. 4 en 7 vv), nie as 'n weldadige goeie herder nie, maar tog om moontlikheid van redding oop te laat. Die skrywer vertaal die moeilike vers 8: „En ik verving de drie herders (groepen) gedurende een maand” en laat dit met die Targum slaan op die tyd van die ballingskap. Dit was volgens die profeet (na die opvatting van die skrywer) 'n tyd van weldadige bewaring deur God teen die opgesluk word deur die wêreldmagte. Die vervreemding wat vs. 8b skilder, bedoel die teleurstelling van God en van sy profeet in die Israel van die ballingskap. Waar al die ander profete na die ballingskap 'n heilstyd verwag, sien Sagaria geen enkele heilsperspektief nie (bl. 167 v.).

'n Besonder vreemde sprong maak die gedagtes van die skrywer in die oorgang na vss. 11-14, waarin hy lees dat die (tydelik) verwyderde menslike herders terugkeer, deurdadig dat die wagter hom terugtrek, Israel dus weer aan sy eie leiers oorgelaat word na die ballingskap. Die wagter eis sy loon, d.w.s. God eis 'n soengeld tot delging van die skuld van die volk. Die herderleidsliede van Israel is wel bereid om dit te gee (onder invloed van die bedreiging deur instroming van die wêreldmagte, die verbreking van die staf Lieflikheid), maar hulle het geen besef daarvan dat die hoogste soengeld alleen voldoende is, hulle betaal slegs met 'n slawe loon, d.w.s. hulle skeep God af met tempelbou en tempeldiens en mensevroomheid (Brouwer verstaan onder die skatkis nie die van die tempel nie, maar van 'n fonds vir tempelbou; geen wonder dat hy die voorkom van die tempel in vs. 13 „tamelijk hinderlijk” vind).

Gevolg is dat nou al die menslike herders van Israel uitgeskakel sal word, soos die perikoop oor die dwase herder H. 11 : 15-17 wat Brouwer die epiloog noem, sou leer. Dis nou in teenstelling met vs. 4 vv. wel die profeet wat die (dwase) herder moet speel. Die „weer” van vs. 15 sou terugslaan op die herders van voor die ballingskap.

In die perikoop oor die goeie herder H. 13:7-9 sien Brouwer generlei direkte voortsetting van of verband met die herderfiguur van H. 11 : 4-14 nie; dit is nou die Messias wat nie in histories-eskatologiese lyn met die verlede staan nie maar vertikaal direk van God af gegee word en eksponent is van die dialekties-eskatologiese heilsverwachting van Sagaria. In sy dood word die ware voldoening tot stand gebring. In Hom word die totnoutoe veral nasionaal en histories gesiene goddelike verkiesing tot die ware dubbele verkiesing direk en alleen van God uit, voltooi (soos vs. 8 v. sou leer). In Hom word die nuwe verbond gesluit, 'n nuwe Godsvolk deur loutering in die tyd in die lewe groep, voordat die Koninkryk Gods aanbreek (wat in die volgende hoofstukke geskilder word). So sien die skrywer die groot betekenis van die profeet Sagaria veral in die wending van die horisontale na die vertikale pro-

fesie en die begin van die onderkenning van die „meerwaarde” van profetiese woorde van die Ou Testament.

In 'n slothoofstuk „Terugblik en Uitzicht” gee die skrywer die samevatting en perspektief van sy gedagtes en die aankondiging van 'n voortsetting van hierdie studie op Nieu-testamentiese terrein. Die laaste bladsye bevat uitnemende teologiese gedagtegang.

Dis heel jammer dat hierdie gedagtes verbonde moes word aan 'n so dikwels onbevredigende, onoortuigende eksegeese. Hulle bewyskrag word besonder geskaad deur onvoldoende Hebreuse taalkennis („belial” word verklaar as „sonder juk” bl. 6, die Hebreus word genoem „het Joodse taaleigen”, bl. 27, *‘amit* word „onmiddellik” afgelei van die woordjie *‘am* sonder besef van dat sy stam eintlik *‘amm* is, bl. 211, die tweede deel van 'n genetieskonstruksie word die status constructus genoem bl. 212 en die eerste deel selfs van die lidwoord voorsien *haççe'irê haççōn* bl. 219!). Van Hebreuse grammatikas word nie die standaardwerke van Gesenius, König of Bauer-Leander nie maar Hollenberg se Hebreuse Skoolboek gesiteer (bl. 150, 269)! Die transkripsie van die Hebreuse woorde is onwetenskaplik (bv. die *çērē* as e sonder meer, die *segōl* as *ê*, die lang *i* word meestal nie assodanig aangewys nie ens.). Die verwysings is menigmaal onnaukeurig en onvoldoende, sitate uit tweede- of derdehandse bronne geneem in pleks van op die origineel terug te gaan, ou drukke word gebruik waar nuwe beskikbaar is, en in die bibliografie is die titelbeskrywings dikwels onvolledig (bl. 269). Op bl. 102 word konjektur prinsipiël afgewys, op bl. 71 n. 3 en 133 tog daarvan gebruik gemaak. 'n Te swaarwigtig, daarnaas ook weer plat spraakgebruik, somtyds prekerige toon (bl. 16-18), skamper opmerkings teenoor andersmenendes ont-sier die geskrif. Die eksegeet word sterk oorheers deur die teoloog-dogmaticus. Dit is jammer want daar sit genoeg studie agter hierdie proefskrif en die skrywer het genoeg originele insigte om hom as mede-werker op die gebied van die Ou Testament te verwelkom. Mag die loutering in die tyd wat hy in Sag. 13:9 lees, hom tot 'n nog konsensieuser, suiwerder vertolker van die profetiese Skrifwoord omsmelt.

4.11.49. B. GEMSER.

F. J. BRUIJEL, *Tijden en Jaren, Het natuurjaar in de Bijbel*, Baarn, Bosch en Keuning N.V., s.j., 238 pp., 14/-.

Die Nederlandse Bybelgenootskap is besig met die tot stand bringing van 'n nuwe vertaling van die Ou Testament, nadat soos bekend is die nuwe vertaling van die Nuwe Testament in 1939 die lig gesien het. Die skrywer van die boek, wat ons hier aankondig, doen by die kommissie, wat vir hierdie werk aangestel is, diens as adviseur vir die vraagstukke wat verband hou met die diere- en plantewêreld.

As bioloog en Bybelkenner is hy tot daardie hulp by uitstek bekwaam.

In hierdie boek gee hy 'n beskrywing van die natuur van Palestina soos dit hom deur die gang van die seisoene voordoet. In hoofsaak maak hy gebruik van die gegewens wat die grootste Palestina-kenner van hierdie eeu, GUSTAV DALMAN, in so ruim mate bied in die sewe dele van sy „*Arbeit und Sitte in Palestina*”. Vir wie gereeld van daardie onvolprese werk gebruik maak, kan die werk van BRUIJEL nie veel nuuts oplewer nie. Maar — wie doen dit? Die meeste van ons studente en predikante sal bly wees om in die werk van BRUIJEL 'n gemaklik leesbare en betroubare samevatting te vind van dié gegewens, wat nodig is om Bybelgedeeltes uit die oogpunt van natuurstudie op te helder. Veral die mededelings oor plante en blomme met die bybehorende tekeninge is leersaam en welkom.

Ons het egter een baie belangrike beswaar teen hierdie boek. Die skrywer betoog op p. 9 e.v., dat die teologie by die studie van die Heilige Skrif ook gebruik moet maak van die resultate „der gelovige wetenskap”; elders (meer korrek) praat hy van „de gelovige beoefenaars der verschillende wetenschappen.” Dit word nie duidelik, wat die woord „gelovig” hier eintlik beteken nie. Sal die skrywer geen gebruik maak van die gegewens, wat 'n „ongelowige” bioloog hom bied nie? Het ons hier nie weer 'n voorbeeld van die strewe na isolasie, wat die Vrye Universiteit in Nederland vrywel buitekant die gemeenskaplike kultuurtaak gebring het nie?

En wie is hierdie „gelowiges”? As mens die literatuurlysie agter in die boek nasien, dan kom mens tot die konklusie dat die volgende kategorieë daartoe behoort: 1. Lede van die Gereformeerde Kerke in Nederland; 2. Luterane, Roomse en Jode van buite Nederland; 3. wyle Prof. DE GROOT, altans wat sy stigtelike boekie „*De Psalmen*” betref; in BRUIJEL se boek self het ek origens geen aanhaling uit daardie werkie kan vind nie. Wel noem die skrywer op p. 8 terloops die serie „Tekst en Uitleg”, maar sy sitate neem hy deurgaans uit die Gereformeerde serie „Korte Verklaring”. Uit die breë literatuur van Hervormde kant oor die Bybel word nêrens iets gesitêr nie.

So kry mens die indruk dat die skrywer hom nader verwant voel aan Luterane, Roomse en Jode — onder voorwaarde dan dat hulle buitekant Nederland gebore is — as met sy Hervormde landgenote. By 'n adviseur van die Bybelvertalingskommissie, waaraan teoloë van verskillende Kerke meewerk, sou mens so iets nie verwag het nie.

A. VAN SELMS.

J. VAN MELLE, *Die simboliek van die paradysverhaal*, geen uitgewer of jaartal aangedui nie, 30 pp., 1/-.

Die skrywer is van mening, dat hy „die geleerde kritici, wat Babiloniese en ander heidense invloede veronderstel” maar kan laat praat.

Sy resultate is dienooreenkomstig. Hy hernu die ou kettery van die „Preadamiete”, die mense wat daar voor, tydens en na Adam op die aarde sou gewees het, maar geen afstammeling van Adam was nie. Die teorie is oud; onder sy bekendste voorstanders noem ons JULIANUS DIE AFVALLIGE en I. DE LA PEYRÈRE (1555), 'n afvallige Hugenoet.

VAN MELLE gebruik vir hierdie ou dwaling argumente soos bv. dat daar in Gen. 1:26 staan „Laat ons mense maak”, terwyl die skepping van Adam tog maar net een mens betref. Die meervoud „mense” staan egter net in die Afrikaanse vertaling; die Hebreeus het 'n collectivum, wat sowel enkel- en meervoud kan aandui. Dat aan 2:5 „en daar was geen mens om die grond te bewerk nie” 'n argument teen die pre-adamiete-teorie ontleen kan word, het hy blykbaar nog nooit gehoor nie; en hoe kom hy klaar met die naam Eva, wat in 3:20 verklaar word as „moeder van al wat lewe”? In ieder geval is sy teorie in stryd met Hand. 17:26, waar uitdruklik gesê word dat God „uit een bloed al die nasies van die mensdom gemaak” het. Of reken VAN MELLE dat dit net slaan op die nasies in die eerste eeu na Chr., en los hy sy moeilikheid op, deur aan te neem dat al die nakomeling van die pre-adamiete in die sondvloed omgekom het? Daar is op p. 6 aanwysings dat hy in dié rigting dink; maar as hy aanneem dat Kain sy vrou uit die pre-adamiete geneem het, dan is daar geen rede om aan te neem dat Set nie dieselfde gedoen sou het nie — as ons naamlik die susterhuwelik nie wil aanvaar nie. Die konsekwensie is dan egter, dat ook Noag uit wat VAN MELLE 'n „gemengde huwelik” noem, afkomstig sou wees.

Dit alles klink soos 'n onskuldige dwaasheid. Maar in die verlede is die teorie van die pre-adamiete herhaaldelik gebruik om rasse-vooroordele aan te kweek; dit het 'n rol gespeel in die verdediging van die slawerny in Amerika. Daarom verontrus ons dit, dat in hierdie land die kettery weer opduik.

Natuurlik staan daar in die boekie ook wel beter dinge. Maar dié kan mens ook elders vind, bv. by 'n „geleerde criticus” soos TH. C. VRIEZEN. As die skrywer egter bang is vir „geleerdheid” kan hy beter swyg oor Philo — origens geen „biskop uit die eerste eeue (sic!) na Christus nie”, maar 'n Joodse wysgeer. En wat het die „gelowige Christene” van p. 1 te doen met die teorie (p.22) dat Eva „'n blywende materialisasie” van 'n uitstraling uit Adam sou gewees het?

A. VAN SELMS.

F. M. TH. DE LIAGRE BÖHL, *Het tijdvak der Sargonieden volgens brieven uit het koninklijk archief te Nineve* (Mededelingen der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, Nieuwe reeks, deel 12, no. 8), N.V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam, 1949, 52 pp., 4/-.

Die Sargoniede waarvan die titel praat is Sargon, Sanherib, Esarhaddon en Assurbanipal, wie se gesamelike regeringstyd strek van 721 tot 626. Al hierdie vorste van Assirië het 'n belangryke rol in die geskiedenis van Israel gespeel, en almal se name kom dan ook voor in die O.T. (as tenminste, wat ons aanneem, Asnappar in Esra 4:10 Assurbanipal is). Vir die O.T.iese studie is dus kennis van hul regering van veel belang.

Sinds jaar en dag ken ons die annale en ander inskripsies van hierdie vorste. Wat BÖHL ons nou bied, is andersoortige bronne: gegewens uit briewe van en aan die konings. Met behulp daarvan dring mens dieper tot die werklikheid deur as wanneer ons net op die pronkerige opskrifte van hierdie heersers sou let. Ons leer die Assiriese ryk van binne uit ken, en ons verneem hoe agter die uiterlike magsontplooiing innerlik verval voortgegaan het, wat die plotselinge ondergang kort na Assurbanipal se dood verklaarbaar maak.

Op hierdie soektog na die interne aangeleenthede van die Assiriese ryk en die intieme lewe van sy vorste kan mens geen betere gids as BÖHL wens nie. Sy filologiese akribie, sy breë historiese kennis en sy beeldende intuïsie maak die studie betroubaar, belangwekkend en boeiend. Ons dink in die besonder aan die tweede gedeelte van die verhandeling, waar die skrywer ons inlei in die bisarre, godsdienshistories uitermate belangryke voorstellings en handelinge in verband met die „substituut-koning”, wat nominaal die plek van die werklike koning (Esarhaddon) ingeneem het, toe op grond van voortekens aan die hemel vir die gesondheid en lewe van die koning gevrees is.

In hierdie tydskrif kan ons nie op velerlei taalkundige en historiese kwessies ingaan nie; ons wil ons daarom bepaal by 'n opsomming van dié gegewens in BÖHL se studie wat van betekenis is vir die kennis van die Bybel. BÖHL stel die vraag: Waarom vind ons in hierdie argief net stukke uit die Eufraat- Tigrisvlakte en die lande ten Noorde en Ooste daarvan? Die antwoord wat hy gee is eenvoudig en afdoende: omdat alleen hierdie lande in hierdie tyd nog die spykerskrif gebruik het. In die Westelike dele van die ryk en die lande wat daaraan grens is op papyrus of leer geskryf, en daardie briewe het vergaan. Nietemin kry ons heelwat indirekte gegewens vir die geskiedenis van Israel.

Ons dink bv. aan 'n briefskryfster, eggenoot van die paleisargivaris, wat op grond van haar naam Sarai (gespel Sa-ra-a-a) deur BÖHL as 'n Israelitiese beskou word. Haar huwelik met 'n Assiriese amptenaar en

haar aanroeping van Babiloniese en Assiriese gode in haar brief is voorbeelde van die maatskaplike en religieuse assimilasië wat die tien stamme in die ballingskap na betreklik korte tyd laat verdwyn het. Ons moet egter nie vergeet dat die bewys op grond van die naam alleen nie dwingend is nie, te meer aangesien die gebruik, om kinders na groot figure uit die voortyd te noem, in Israel eers gedurende die laaste twee eeue voor Christus aanwysbaar is. Daar is in die O.T. net een Abraham, een Jakob, een Juda; ons moet tot die tyd van die Makkabeë wag om die Joodse naamgewing te kry, wat ons uit die N.T. en Talmud vertrou is.

Verder bestaan daar die vermoede, dat die magtigste vrou aan die Sargoniediese hof, Sanherib se vrou Zakûtu of Naqî'a (die eerste naam is Babilonies, die tweede Wes-Semities; altwee beteken: „die reine”) van Israelitiese herkoms sou wees. BÖHL opper die moontlikheid, dat sy die dogter sou gewees het van die laaste koning van Noord-Israel, Hosea; maar hy erken dat die argumente nie dwingend is nie. Dat die naam van haar suster, Abî-râmi, aan Abram laat dink, ag ons op grond van ons opmerking in die voorafgaande alinea eerder 'n bewysgrond teen dan voor die hipotese.

Op vaster bodem raak ons as daar in een brief sprake is van „Halbisju die Samaritaan”, te meer waar in dieselfde brief ook die naam van die stad Gozan genoem word, volgens II Kon. 17:6; 18:11 'n woonplek van die Noord-Israelitiese bannelinge, benevens twee draers van suiwer Hebreuse name: Neria en Pelatja. Die on-Hebreuse naam Halbisju is 'n bewys van die assimilasië-proses waarvan ons alreeds gepraat het. Of moet ons dink aan samehang met Hebreus *hallamij*, cstr. *halmisj*, waarin die *m* blykens die Arabiese verwante woord met 'n *b* kan wissel, vgl. *sjèmèsj* en *sjebisim* (Jes. 3:18)?

Verder blyk dit dat die provinsie Samaria aan die Assiriese opperheer gewapende soldate (4, en later 1, word in die desbetreffende lys genoem) en koring moes lewer. Of die uitdrukking „Samaritaan” in hierdie verband 'n lid van die agtergeblewe Israeliete aandui, dan wel 'n man uit die na Samaria gevoerde inwoners van Babel, Kuta, Awa, Hamat en Sefarvaim (II Kon. 17:24), sal moeilik beslis kan word. Uit Esra 4:9 sou mens kan opmaak dat hierdie groepe nog lang hul afkoms bewus gebly het, maar wellic is hulle in die Assiriese administrasie eenvoudig na hul later woonplekke „Samaritane” genoem.

Juda word twee maal genoem. Uiters belangwekkend is die lys van tribuutgelde uit die dae van Asarhaddon:

2 mina goud — Bit-Ammanaia (Ammon)

1mina goud — Mu'abaia (Moab)

10 mina silwer — Ja'udaia (Juda)

... mina silwer —

... mina — Gublaia (Byblos)

he: die stadhouders van die koning, my heer, gestuur.”

BÖHL merk op dat die 10 mina silwer van Juda waarskynlik ook in hierdie tyd, soos later onder die neo-Babiloniese ryk, gelyk gestaan het met die een mina goud, wat Moab betaal. Aangesien 'n mina omtrent 1 kg. swaar is, is die hoeveelheid silwer wat vermeld word nie oormatig groot nie. Dit het geen sin om die waarde daarvan in ons teenwoordige munt om te sit nie; 'n konkreter voorstelling kry ons as ons bedink dat mens vir tien mina silwer twintig slawe kon koop (Ex. 21 : 32). Dan lyk die bedrag, ook vir 'n jaarlikse tribuut, baie klein. Die tribuut wat Hiskia aan Sanherib moes betaal (II Kon. 18 : 14) is 3,600 maal groter; selfs as ons die verskil tussen 'n jaarlikse tribuut en die betaling van 'n skatting op eenmaal in die oog hou, bly die verskil opvallend groot. Daarom lyk dit beter, om die betaling van hierdie klein bedrae min of meer „simbolies” op te vat, as 'n konkrete teken van die erkenning van die susereiniteit van die Assiriese koning. Die Judese koning, wat hierdie „geskenk” gestuur het, was Manasse.

Die ander vermelding van Juda (WATERMAN lees *bit-la-û-dî*) is van minder belang. Deur die fragmentariese toestand van die teks kan ons min gevolgtrekkings omtrent die inhoud maak. Vermoedelik dateer hierdie laaste brief uit die dae van Sargon.

Besonder belangwekkend is die brief van die Assiriese offisier Nergal-ballit aan Sanherib: „Aan die koning, my heer, u kneg Nergal-ballit. Heil die koning, my heer! Die Filistyne wat die koning, my heer, in die leër ingelyf en vir my gegee het, staan nou tot my beskikking in Lagis . . . Arbela . . .” (res te fragmentaries om vertaal te word). Tereg noem BÖHL die spelling *Lu-qa-sje* pleks van die gewone *La-ki-su* of *La-ki-sja* (Amarna-briewe) „opvallend”. Die verskille, sowel in medeklinkers as in klinkers, laat mens twyfel of die identifikasie met die Bybelse Lagis wel korrek is, ook al weet ons uit die Bybel, dat Sanherib daar 'n tydlang sy hoofkwartier gehad het (II Kon. 18 : 17). So bly dit ook onseker, of Arbela die bekende Assiriese stad dan wel Erbil in Galilea is — of nog 'n derde, ons verder nie bekende plek.

Ook vir die godsdien van Israel vind ons verskillende belangrike gegewens. Die digterlike beskrywing van die heilstyd, wat aanbreek het met die troonsbeklimming van Assurbanipal, laat BÖHL dink aan die beskrywing van die komende goue eeu deur die profete van Israel: die siekes word gesond, die hongeriges versadig, die nakendes bekleed met feesgewade, vgl. bv. Jes. 35 : 5 e. vv.; 65 : 19 e. vv.

Die beskrywing van die „offerbrand” wat ontsteek word na die begrafnis van die „substituut-koning” en sy paleisvrou: *sjuruuptu sjarpat* kom letterlik ooreen met wat ons oor die begrafnis van Asa lees: *wajjisrefû lô serēfā* (II Kron. 16 : 14, vgl. ook 21 : 19 en Jer. 34 : 5), en bewys nog eens te meer, dat dit geen kremasie was nie; maar ook die opvatting van CURTIS (I C.C.) dat ons hier 'n soort dodenoffer het, lyk ongegrond: die substituut-koning, wat in die plek van die koning ter

dood gebring word, is 'n magtelose, van wie mens niks te vrese of te wagte het nie. Die woord „offer” is hier dus alleen op sy plaas, as die wierookbrand nie aan die dooies, maar aan die een of andere godheid toegebring word. Maar daarvan lees ons niks nie. Dit lyk beter om die wierookbrand op te vat as 'n reinigende en apotropëiese rite, waardeur die deelnemers aan die begrafnis bevry word van die doodsinvloede, waaraan hul tydens die lykplegtighede bloot gestaan het. Later is dan, soos II Kron. 21:19 verraai, die wierookbrand as 'n postuum eerbewys aan die gestorwene beskou.

As substituuat-koning word by voorkeur, aldus leer BÖHL ons op grond van die tekste, 'n liggaamlik of geestelik minderwaardige aangesel. BÖHL gee hiervoor 'n tweekledige verklaring: in die eerste plek is daar verband tussen „onnosel” en „onskuldig”: hy wat die skuld van 'n ander dra (die ongeluk wat oor die egte koning sou moet kom is uiteraard as 'n gevolg van skuld beskou), moet self onskuldig wees. Maar daar kom 'n tweede, meer platvoerse oorweging by: in die ou-Babiloniese geskiedenis het dit eenkeer voorgekom dat 'n substituuat-koning hom blywend van die regering meester gemaak het. Met die oog daarop was dit veiliger, om 'n minderwaardige as skynkoning en toekomstig offer aan te stel.

Hierdie motiewe lyk heeltemal voldoende. Nietemin moet mens miskien tog ook nog ander voorstellings laat geld. Dit is opvallend dat verskillende van die bou-offers, wat by opgrawings in Palestina gevind is, skelette van liggaamlik minderwaardige persone was. J. SIMONS, *Opgravingen in Palestina*, p. 375 e.v., vermeld dat by meer volke vir die mense-offer fiesiek-minderwaardiges uitgesoek word. Miskien het hierdie gebruik ook 'n rol gespeel by die keuse van 'n persoon as substituuat-koning.

Die gedagte, dat die dood van die een persoon as soenmiddel vir die ander kan dien, was ook in Israel nie onbekend nie. Volgens *Labat* (gesitêr na BÖHL, p. 27) is die toevallige, natuurlike dood van 'n hoë amptenaar as soendood vir die Assiriese koning opgevat. Mens sou hiermee enigsins kan vergelyk, dat die onvrywillige doodslaer in die vrystad moet bly tot die dood van die hoëpriester (Num. 35:25), wat blykbaar as soen vir die onvrywillige skuld beskou is. Maar BÖHL bestry die mening van LABAT, en meen dat al die desbetreffende Assiriese tekste spreek van 'n opsetlik aangestelde substituuat-koning, wat na 'n skyn-regering van 100 dae ter dood gebring is.

BÖHL self vestig in 'n noot die aandag op die konsekwensies, wat hierdie voorstellingsreeks vir die verklaring van Jes. 53 en die daarmee samehangende stukke sou kan hê. Maar hy merk ook reeds op, dat in Jes. 53 die koningsvoorstelling ontbreek. Dit is 'n baie essensiële punt in die Assiriese rite, wat sonder die fiksie, dat die slagoffer die koning is, sy sin sou verloor. Daarby kom aan die ander kant, dat in Jes. 53

die opstanding en regverdiging van die lydende kneg essensieël is, wat juis weer ontbreek in die Assiriese ritueel. Ook ontbreek daar elke aanwysing, dat die lyde en dood vrywillig ondergaan sou wees, of dat die lyder vir die skuldiges sou gebid het. Kortom, die vraag of Jes. 53 invloed van hierdie gebruik vertoon, kan voorlopig nog nie met stelligheid bevestigend beantwoord word nie. Dit bly nog altyd een van die mees misterieuse hoofstukke van die hele O.T.

Nog 'n kleine taalkundige opmerking. „Mag ek in die plek van my heer gaan” as inleiding van briewe, gerig tot die koning of hoë amptenare, word deur BÖHL verklaar as „Mag ek as plaasvervanger van my heer al die ongeluk en al die gevare dra, wat hom uit die wêreld van demone en towenaars bedreig”. Vir daardie uitdrukking sou mens die Hebreuse wending *bi adōni* kan vergelyk. L. KOEHLER (Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 1916, p. 26, 27) verwys in verband hiermee na die Georgiese spreekwyse „*scheni tsch'iri me*” „u ongeluk vir my”, wat beteken dat die spreker die ongeluk van die toesproke persoon op hom wil neem. In hierdie verband vermeld KOEHLER I Sam. 25:24, wat die resesent verder, al is daar 'n ander preposisie gebruik, deur II Sam. 14:9 sou wil ophelder. Hierdie verklaring lyk beter as die effens rasionalistiese van I. LANDE op p. 16-19 van haar nuttige en boeiende studie *Formelhafte Wendungen der Umgangssprache im Alten Testament*, 1949.

Die bostaande opmerkings mag as 'n bewys geld, hoe baie daar is in die werk van BÖHL, wat ook vir die teoloog van betekenis kan wees. Daarnaas is daar natuurlik ook 'n ryk oes aan historiese en taalkundige gegewens: rype vrugte van erudisie en aandag, wat die dankbaarheid van die lesers verdien.

A. VAN SELMS.

M. DAVID, *Een nieuw-ontdekte Babylonische wet uit de tijd vóór Ham-murabi* (Uitgaven vanwege de stichting voor niet-westers recht, No. 3), E. J. Brill, Leiden, 1949, 28 pp.

Na die belangrike mededelings wat B. GEMSER in die vorige aflewering van ons tydskrif (p. 57-61), mede op grond van bogenoemde geskryf van M. DAVID, omtrent die wet van Eshnunna gedoen het, is dit nie nodig om hierdie kort studie van David uitvoerig by ons lesers in te lei nie. Die verhandeling, wat uitmunt deur helderheid en saaklikheid, laat ons met verlange uitsien na die uitgebreidere studie, van die hand van David en Goetze, wat die skrywer hier reeds aankondig. Daarin sal behalwe die regshistoriese, wat meer spesiaal die terrein van David se ondersoekings is, ook die filologiese kant van hierdie teks belig word. Ondertussen is ons egter reeds dankbaar vir die voorlopige behandeling van die hand van die skrywer; ons lesers sal veral die

vergelyking van die reg van Eshnunna met dié van die O.T. waardeer.

Ook in hierdie geskrif, soos in baie ander van sy hand toon DAVID 'n gesonde terughouding ten aansien van veronderstelde „invloede” van die Babiloniese op die Bybelse reg. Telkens wys hy op die verskille in struktuur, ook by skynbare ooreenkoms; hy voer dit terug op die verskille in die maatskaplike en ekonomiese agtergrond. Met GEMSER is ook die resesent geneig om te vra, of die religieuse tradisies en die wêreldbeskouing van Israel nie 'n beslissende rol by die uitbou van die reg gespeel het nie. Maar wellic is dit nog te vroeg om hierdie vrae te beantwoord. Dit kan eers onderneem word as ons 'n deeglike kennis het van die buiten-Bybelse kontemporêre regsisteme. Sonder daardie vergelykingsmateriaal is dit onmoontlik om dié eiesoortige in die Israelitiese reg vas te stel en te waardeer. Die werk van die Leidse regshistorikus dra veel tot dit alles by, en die teoloë is hom daarvoor baie dank verskuldig.

Een opmerking nog. Die skrywer noem die wet, wat hy behandel, „de nu gevonden wet”, „de nieuw gevonden wet uit Eshnunna”, ens. Al is die resesent geen regshistorikus nie, wil hy tog die opmerking waag dat dit gebruiklik is om 'n wet te noem na die persoon, kragtens wie se outoriteit dit gepromulgeer is. So praat ons van die codex Justiniani, die code Napoléon, die codex van Hammurabi. Waarom sou ons dan die wet van die stad Eshnunna nie noem na die naam van die koning, onder wie dit uitgevaardig is nie? Dan kan ons in die toekoms praat van die codex Bilalama, by afkorting C.B., in onderskeid van die codex Hammurabi (C.H.) en die codex van Lipit-Ishtar (C.L.).

A. VAN SELMS.

ONTVANGE BOEKE.

- K. ELLIGER, *Das Buch der zwölf kleinen Propheten II* (Nahum-Maleachi). Das Alte Testament Deutsch, Teilband 25. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1950.
- W. F. GOLTERMANN, *Geloof en geschiedenis*. J. H. de Bussy, Amsterdam, 1948.
- G. VAN DER LEEUW, *Sacramentstheologie*. G. F. Callenbach N.V., Nijkerk, 1948.
- E. HIRSCH, *Geschichte der neueren evangelischen Theologie*. Bertelmann Verlag, Gütersloh. Erste und zweite Lieferung, 1949.
- O. PROCKSCH, *Theologie des Alten Testaments*. C. Bertelsmann Verlag, Gütersloh, Erste und zweite Lieferung, 1949.
- H. VELDKAMP, *De boer uit Tekoa*. Over het boek Amos. T. Wever, Franeker, Tweede druk.
- TH. C. VRIEZEN, *Hoofddlijnen der theologie van het Oude Testament*. H. Veenman en Zonen, Wageningen, 1950.
- A. WEISER, *Einleitung in das Alte Testament*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 2 neubearbeitete Auflage, 1949.